

srpsku državu, onda su bezopasno njihni potomci mogli primiti veru hrišćansku na svome rođenom jeziku" koja je zamenila "starinsku veru naših predaka, koja je štitila i branila narodnost slovenskih južnih plemena". Zaključivao je da su očuvali "u svoj svojoj čistoći sve svoje narodne običaje, naravi i navike, pa su izvanredno ostali privrženi ka svemu onome, što sastavlja narodnost, a to su: jezik i običaji (Srećković, 1884). Zanimljivo je da je i Dimitrije Ruvarac, iako svešteno lice, i iako je tvrdio da "pravoslavlje smatramo najjačim bedomom i oružjem, koje je našu narodnost očuvalo u prošlosti, koje je brani u sadašnjosti, i koje nam je najbolje jamstvo za budućnost", ipak odricao identifikaciju vere i nacije, navodeći da "ne zovemo se mi Srbima ovde zbog vere, već se zovemo tako zbog svoje narodnosti", pa je u raspravi sa Hrvatima poručivao: "...kod Vas je Hrvata vera merilo narodnosti a ne kod nas Srbalja" (Ruvarac, 1895).

Struja u razumevanju nacije koju ne određuje vera već jezik, bila je najprisutnija početkom 20. veka kada je bila raširena upotreba pojma "srpsko-hrvatska" nacija i kada se pisalo o Srbima tri (pa čak i četiri – protestantske u Makedoniji) vere, jer "nema narodnosti, osim ruske, koja se ne deli na razne vere, ali za to je svima narodnost više svega", odnosno, "vera je drugo, a narodnost je drugo" (Ivanić, 1899). Pišući o Bunjevcima i Šokcima koji su po njemu Srbi mada katolici, autor se pita "A zar vera ima što sa narodnošću?" Odgovara da ima "možda, samo u toliko, što je jedna vera pogodnija od druge za narodnosne aspiracije i opstanak jednog naroda. N.pr. istina je, da su pravoslavni Srbi najbolje očuvali svoju narodnost, a istina je i to, da danas samo pravoslavni Sloveni imaju svoje samostalne države (Rusija, Srbija, Crna Gora, Bugarska)". Po njemu Srbi se dele na tri veroispovesti, ali nauka "konstatuje neoborivi fakat da su to Srbi" (Ivanić, 1899). Ili o "srpskom narodu raznih vera i konfesija" (Cvijić, 1908), o Srbima "od tri veroispovesti i dve vere" pa u Srbiji žive "muhamedovci i Srbi katolici" (Balkanikus, to jest Stojan Protić (1857–1923), novinar, političar, predsednik vlade, 1913). Slično značenje imalo je i uverenje da je Dositej Obradović bio prvi teorijski propovednik nacionalnog jedinstva sa idejama o "velikoj nacionalnoj zajednici svih Srba, bez obzira na veru" (Stanojević, 1915), ili, pred Drugi svetski rat kada je imperativ bio određivanje granica "nacionalnog prostora", da se u Dalmaciji uvek govorilo "o Srbima triju vera", gde srpstvo "nikada nije bilo sinonim pravoslavlja", uz zaključak da je "Dalmacija hrvatska isto onoliko koliko je Južna Srbija bugarska, i još manje, mnogo manje", odnosno da je "austrijska teza" da su svi Hrvati katolici a Srbi samo pravoslavni, što je "očita besmislica" (Jako srpstvo...i tako dalje. 1940). Istog je značenja bila i ideja da se "kao srpsko stanovništvo mora računati i ono muslimansko stanovništvo koje je srpskog porekla, koje je poznato pod imenom Erlija, Arnautaša i Poturčenjaka", zatim "bosanski muhadžiri, kojih je bilo u znatnom broju na Kosovu i Metohiji", kao i da "kad se uzmu u obzir ti muslimani i kada se njihov broj doda broju pravoslavnih Srba, onda je nesumnjivo da stanovništvo srpskoga jezika i srpskoga porekla sačinjava apsolutnu većinu srpskog naroda u Staroj Srbiji, pa čak i na samom Kosovu i Metohiji" (Jovanović, 1938).

Nacionalizam.

"Naše šoviniste, kad već nije na ino, a oni se zakleli ipak večito oponirati i čekati na duh vremena, na kakvog mesiju. No mesija sveke godine ne dolazi. Iščekivajući taj duh vremena narod opada, pada, dok ne iščezne, jer šoviniste ne daju mu ono što mu je od svakidašnje nužde, već ga uspravljaju hašišom šovinizma, da bar lep sanak boravi, a da se tek na strašnom sudu probudi" (Ignjatović, 1881).

"Pravo nacionalno osećanje ne sme da bude osećanje mržnje prema drugim narodima, zatim ne sme da bude preceñivanje svoje vrednosti i svojih prava, a potceñivanje osobina i prava drugih naroda. Treba se naročito čuvati šoviniističke naduvenosti, koja s prezrenjem ili omalovažavanjem gleda na susedne narode, i koja se kašto ne ustručava da rečima otima susednim narodima i njihove nesumnjive oblasti. Takvi šoviniisti rečima laskaju narodnoj sujeti i od štetnog su uticaja na pravo formiranje nacionalnog osećanja Mesto šoviniističkog laskanja narodnoj taštini treba oštrom kritikom proceniti sposobnosti, prava i moć svoje države i svoga naroda" (Cvijić, 1907).

"Kome su i najmenje poznate nacionalne težnje balkanskih naroda, taj se mora sa mnom složiti da se pomenuti trezveni i suhi principi mogu teško pomiriti sa njima. Ali ozbiljnost njihovih pretenzija ne treba meriti po larmi koja se zbog njih nekada dizala i sada diže. Ma kako ta larma bila velika, ona će se ipak utišati, ako ne bude predstavljala ništa drugo do šoviniističko zapomaganje i kukanje" (Belić, 1913).

Savremeni nacionalizam, kome je inače svojstvo da "zahteva suviše mnogo verovanja u ono što očigledno nije tako" (Hobsbaum, 1996), nastaje iz problema sa percepcijom prošlosti kao takve, percepcijom sebe u sadašnjosti i odsustvom realne percepcije budućnosti zbog iracionalnosti dve prethodne.

Stav prema prošlosti primarno odlikuje istorijska "svest" prema kojoj je nekad postojala idealna nacija, njen "karakter" i moral (pozitivni, patrijarhalni, uređen, neiskvaren tuđim uticajima, autentičan, ekskluzivan) i idealna država (velika, slavna, jedinstvena, patrijarhalno uređena). Drugi elemenat te "svesti" je slika "propasti" kao kazne za skretanje sa "autentičnog" puta. Čim se car Dušan udaljio od "nacionalne" države, narod je bio kažnjen; čim su velikaši odstupili od "usađenog" nacionalnog principa – sloge – kažnjen je opet narod. Odricanje od "nacionalne" države i "nacionalna" nesloga pali su kao kletva na narod i zato je propast percipirana kao pravedna kazna za skretanje sa autentičnog nacionalnog puta. Tako se dolazi do borbe za slobodu kao borbe za vraćanje na autentičan put ("nacionalna" sloga – "nacionalna" država) u kome je "sloboda" identifikovana sa slobodom nacije. Percepcija sopstvene nacije u prošlosti oličena je i u određenom tipu osobina koje proističu iz date istorijske "svesti" o nekadašnjoj "nacionalnoj" državi, propasti i borbi za slobodu, a to su – slava, mučeništvo, slobodarstvo. Ili, kako to vidi Radovan Samardžić, "zahvaljujući svom pravoslavlju, srpski narod je i mogao zamisliti svoj istorijski slučaj kao veliku metaforu o grehu, smrti i vaskrsenju, kako bi se na najteži i najdostojniji način